

הערות למאמר של שלמה אבינרי

20:00 | 21.07.2016 | [זאב שטרנהל](#)

צודק פרופ' שלמה אבינרי, חבר ועמית זה יותר מ-50 שנה, באומר ש"ההיסטוריה אינה רק מלחמת בני אור בבני חושך" ("בשולי מאמרו של זאב שטרנהל", "הארץ", 15.7). הוא גם צודק בטענתו שההיסטוריה של הרעיונות לבדה אינה מספקת את מפתח הפלא להבנת ההיסטוריה בכללותה. אולם, ההיסטוריה גם אינה אוסף של תופעות מקריות ומאורעות שהקשר ביניהם רופף. יש בה מגמות וזרמים ארוכי טווח, ואלה אכן נחשפים לעתים קרובות בדרך הבהירה ביותר באמצעות חקר הרעיונות. למשל, אי אפשר להסביר את המהפכה הצרפתית רק על ידי התייחסות למשבר בחקלאות ולמחסור במזון או לפשיטת הרגל של המלוכה, עקב ההוצאות העצומות שתבעה התמיכה באמריקאים בעת מלחמתם באנגליה. וגם אי אפשר להסביר את אירועי המאה ה-20 רק על בסיס מלחמת העולם הראשונה ותוצאותיה. מי כמו אבינרי, שקנה לעצמו שם עולמי בזכות עבודתו על מרקס והגל, יודע שהדרכים המובילות מתיאוריה לפרקסיס רבות, ולעתים הן מסתוריות לא פחות מדרכי ההשגחה העליונה בהיסטוריה.

אין בינינו כל ויכוח על כך ש"מי שתומך בזכות של הפלסטינים למדינת לאום ומתכחש לזכותם של היהודים לכך, לא יזכה לתמיכה בקרב השכבות הנגררות היום אחרי הדמגוגיה הלאומנית והדתית של הימין" (שם). למיטב הבנתי, אין בקרב השמאל הציוני אנשים שזו עמדתם. הרי זוהי תמצית המאבק האידיאולוגי בין השמאל מצד אחד לבין הימין והמרכז (שנגרר אחרי הימין) מצד שני. כל הוויכוח ביניהם נסוב על העיקרון שלפיו מי שתובע זכות הגדרה עצמית לעצמו אינו רשאי לשלול אותה מאחרים.

הזכות לעצמאות ולשלטון עצמי היא זכות אדם בסיסית ואוניברסלית, ולפיכך היא חלה על הפלסטינים באותה מידה שהיא חלה על היהודים: מדינת לאום אחת אינה קדושה יותר או פחות ממדינת לאום אחרת. בעיני הימין, מי שחושב כך הוא אויב העם. כאן, למען האמת ההיסטורית, צריך להדגיש כי גם בקרב תנועת העבודה על כל גווניה — כשזו עוד היתה קיימת ולא התביישה בשמה — הרוב שללו את שוויון הזכויות הלאומיות של הפלסטינים ולא הכירו בתוקף ובלגיטימיות של הזכויות האוניברסליות שלהם.

אי היכולת להעמיד חלופה לתפישת העליונות של הזכויות ההיסטוריות על פני הזכויות האוניברסליות היא הסיבה העיקרית לשיתוק האינטלקטואלי והמוסרי שאחז בשמאל למחרת מלחמת ששת הימים. בתוך זמן קצר מצא את עצמו הימין בעמדת כוח, כי גם בצמרת העבודה — מגולדה מאיר ועד יעקב חזן מהשומר הצעיר, שלא לדבר על יגאל אלון וחבריו מהקיבוץ המאוחד והסופרים מהוועד למען ארץ ישראל השלמה — לא היה קיים עם פלסטיני. חזן אף השמיע את הפנינה האופיינית: איך אפשר להשוות עם בן 3,000 שנה לעם בן 30 שנה?

הכרה זו בעליונות ההיסטוריה על פני הזכויות הטבעיות — זכויות האדם — הביאה, בהדרגה, תחילה לחיסולו האינטלקטואלי של השמאל ובהמשך גם לחיסולו הפוליטי. גם כאן התפתחויות רעיוניות הקדימו את ההתפתחויות הפוליטיות.

עכשיו אתייחס למלחמת העולם הראשונה, בשל החשיבות העקרונית שלה להבנת המציאות הישראלית. יש מי שעלולים להבין את הניתוח של אבינרי כהוכחה לכך, שכל עוד לא התרחש אסון לאומי דוגמת מלחמה הרסנית או התמוטטות כלכלית וחברתית, או שניהם גם יחד, אין בישראל סכנה

אמיתית של חיסול הדמוקרטיה הליברלית.

על כך אני חולק: לדעתי הפוטנציאל קיים, הימין בשלטון מממש אותו בהדרגה מדי יום ביומו, המהפכה השמרנית כבר מתגלגלת, בית המשפט העליון עומד על סף שיתוק והגרוע מכל טמון בעובדה שמתוך אזלת יד ופחדנות החברה מתרגלת ומשלימה עם המציאות. תהליך ארוך של רדיקליזציה לאומנית-דתית ושל ניצחון הערכים הפרטיקולריים על הערכים האוניברסליים הולך ומבשיל אצלנו במהירות.

מעבר לכך, הימין למד, גם אם באיחור מה, שאין לו למעשה אופוזיציה, שהאליטות התרבותיות חלשות, פחדניות וכמהות להסתופף בצל ה"קונסנזוס". זה מה שהיה גם באירופה וזה מה שחיסל שם את הדמוקרטיה הליברלית. אצלנו הבעיה חמורה עוד יותר: ללאומנות השבטית, הדורסנית והארסית, השטופה באמונות תפלות ובשנאות חשוכות, יש בסיס כוח פוליטי, חינוכי וטריטוריאלי אוטונומי-למחצה שלא רק השמאל אינו מעז להתמודד עמו — אלא גם הממלכתיות היהודית נסוגה בפניו. זהו המאגר האנושי שממנו יוכלו לצאת יום אחד בריונים נושאי נשק, שימלאו את התפקיד שמילאו הכנפיות שהשתוללו באירופה.

לב העניין שלנו הוא בכך שהתחמשת וחומרי החבלה הרעיוניים שהוכנו לפני מלחמת העולם הראשונה התפוצצו בכל עוצמתם בשנים שאחריה. המלחמה סיפקה את התנאים וגם את חלק מהגייסות שאיפשרו את מימוש האידיאולוגיה והפיכתה לכוח פוליטי, אך אין בכך כדי לספק הסבר מלא.

החולשה המבנית של הדמוקרטיה בגרמניה ובאיטליה בשנים שקדמו למלחמה, והתשתית האידיאולוגית — שמקדמיה היו כמה מהשמות הבולטים של המאה ה-20, בכל תחומי התרבות, בפילוסופיה, במדעי החברה, בספרות ובאמנות — הובילו להתפוררות הדמוקרטיה בשנים שלאחר המלחמה: לא היה דטרמיניזם כלשהו שחייב שהמלחמה תייצר פשיזם ונאציזם. אבינרי יודע היטב שהסלידה מהליברליזם הפילוסופי ותורת הגזע לא היו תוצר של אבטלה ואינפלציה, ושהנאציזם חב יותר ל"מהפכה השמרנית" של תקופת המעבר בין המאות מאשר למשבר הכלכלי.

הוא הדין באשר לספרד, שלא השתתפה כלל במלחמה ולא נפגעה בה. אין זה מקרה שבשעת הקמת הפלנגה הפשיסטית באוקטובר 1933, מלותיו הראשונות של מנהיג התנועה חוסה אנטוניו פרימו דה ריברה, בנאום היסוד שלו, הופנו נגד ז'אן-ז'אק רוסו ו"האמנה החברתית", כלומר, נגד הנאורות והתפישה שלפיה היחיד קודם מבחינה ערכית לחברה ולמדינה, ואלה אינן קיימות אלא למענו.

המעניין הוא שגם בצרפת, אחרי המפלה ב-1940, המשימה הראשונה שנרתם אליה המשטר החדש של "המהפכה הלאומית" היתה מחיקת המהפכה הצרפתית. זו, על יסוד הצהרת זכויות האדם והאזרח שלה, שיחררה את השחורים ואת היהודים: בפעם הראשונה בהיסטוריה המודרנית כל התושבים הגברים שחיו באותה מדינה היו לאזרחים שווי זכויות. חוקי הגזע האנטי-יהודיים של אוקטובר 1940 נועדו להיות המסמר האחרון בארון המתים של הנאורות. האומה לא היתה עוד מכלול של אזרחים, אלא שבט המסתופף סביב כנסיותיו ובתי הקברות שלו.

ובאשר לארצות הברית ולאנגליה, איני חושב שההסבר האימפריאלי פותר את הבעיה: הדמוקרטיה באמריקה החזיקה מעמד בין השאר כי לא היה בה גרעין שבטי שסביבו יכלה להתפתח הלאומנות האורגנית והתוקפנית שהיא בסיס לפשיזם. למרות הגזענות ושנאת הזרים הטבועות בתרבות האמריקאית, בארצות הברית היתה קיימת רק חברה אזרחית, ומהגר שנשבע אמונים לחוקה היה אזרח שווה לצאצאי הפוריטנים שירדו מה"מייפלואאר".

גם אנגליה של סוף המאה ה-19 היתה כבר "בריטניה", שבגבולותיה נכללו סקוטים, וולשים ואירים. את כולם איחדה הנאמנות לכתר, כלומר למדינה, לא לשבט. אנגליה התרוששה במלחמה והמשבר בה היה חמור לא פחות מאשר ביבשת אירופה. גם בערי התעשייה שלה ובכפריה הסתובבו חיילים משוחררים, והאבידות בקרב הסטודנטים באוקספורד ובקיימברידג' היו קשות לא פחות מאשר בקרב עמיתיהם בסורבון ובכלל היבשת.

אשר למוסוליני, למרות התמיכה העממית שבה זכה, הוא לא עלה לשלטון רק בזכות חיילי החזית, המובטלים והעניים, והמצעד על רומא לא היה אלא תפאורה תיאטרלית חסרת ממשות. מעולם לא היתה הפיכה באיטליה. לו עמד לאליטה הפוליטית הרצון להגן על המשטר, הצבא והמשטרה, שעמדו ערוכים ומוכנים מול הריכוז הפשיסטי, הם היו מפזרים את משתתפיו לכל רוח. השלטון הפשיסטי היה תוצר של המשבר המתמשך של הדמוקרטיה הליברלית בשנים שקדמו למלחמה; ובשעת מצוקה האליטה הפוליטית, הליברלית והשמרנית כאחד, ראשי התעשייה והבנקים, ראשי הכנסייה ובית המלוכה הכירו בחוסר יכולתם לייצב את הסירה.

הדמוקרטיה התפוררה מבפנים, ראשי הממשלה לשעבר ג'ובאני ג'וליטי ואנטוניו סלנדרה תמכו במוסוליני, והוא הוזמן על ידי המלך באוקטובר 1922 להרכיב את הממשלה, שבין 13 שריה היו בסך הכל שלושה פשיסטים. היתה זו ממשלה קואליציונית רגילה של ליברלים ושמרנים ולאומנים. תהליך הפשיזציה המואץ החל רק כעבור שלוש שנים, והסתיים ב-1929. גסיסת הדמוקרטיה יכולה להיות אטית, ולייסורים שבאים בהדרגה מתרגלים. גם בגרמניה וגם בצרפת של וישי התרגלו במהרה למציאות שזמן קצר קודם לכן איש לא העלה בדעתו שהיא אפשרית.

עכשיו ליוהאן גוטפריד הרדר, לאדמונד ברק ולמשמעות העמוקה שיש לרעיונות שהנחילו לעולמנו. בראש ובראשונה ייאמר שהפלורליזם התרבותי השוויוני כביכול של הרדר היה פלורליזם בעירבון מוגבל, מכיוון שיקיר זה של הרב-תרבותיות, חביב הפוסט-מודרניסטים, פיתח רלטיביזם חד והייררכיה ברורה של עמים ותרבויות. לפי השקפתו, בראש הסולם עמדו הגרמנים של תקופת הפלישות הגדולות, מחדשי העולם, כובשי האימפריה הרומית, שהעזה לאכוף את החוק הרומי על כל תושביה ובכך פשעה פשע בל יכופר נגד הייחוד התרבותי של העמים השונים. השבטים הגרמניים מלאי הוויטליות הצליחו להפוך את האימפריה לפסיפס של תרבויות, שבו כל תרבות מציבה גבולות וגדרות בפני השפעות של תרבויות אחרות.

מבחינת הרדר, כל השפעה חיצונית היא הרסנית, ותכנים לאומיים גרועים עדיפים תמיד על פני תכנים מעולים ממקור זר. הרדר היה קודם כל לאומן ורק אחר כך נוצרי. הנצרות על ערכיה האוניברסליים תמיד נסוגה אצלו בפני הערכים הלאומיים. הוא ראה בגרמנים של תקופתו עם צעיר, העולה על הבמה שממנה יורדים הצרפתים המנוונים, וסבר שהתרבות הגרמנית היא מקורית, בעוד שזו הצרפתית היא דקדנטית, מלאכותית. זה אכן סותר את העיקרון בדבר ערכן השווה של כל התרבויות המיוחס להרדר בטעות.

אולם לשיאו מגיע המיתוס ההרדריאני כאשר עוסקים ביהודים. הפילוסוף הגרמני ידוע כפילושמי בזכות אהבתו לשירה התנ"כית ולעולם של העברים הקדמונים. אבל לצד הערצתו הגדולה למזרח הקדום, הפטריארכלי, היתה בו אנטישמיות רבה. הרדר טיפח את כל הסטריאוטיפים המוכרים של האנטישמיות האירופית. האנטישמיות שלו היתה חמורה מזו של וולטר, שלחם נגד הדת באשר היא, ושהנצרות והכנסייה הקתולית היו האובייקט העיקרי של איבתו הקשה.

בעיני הרדר, היהודים היו במשך אלפי שנים "צמח פרזיטי" על גופם של עמים אחרים. הם שלטו במסחר ובכספים, וכך הפכו את עמי אירופה לעבדים מרצון של נשיכת הנשך היהודית. יום יבוא, אמר, והיהודים יחיו על פי חוקיה של אירופה, אך עד אז חייבים לשחרר את הנצרות מההשפעה היהודית. גם תפישה זו אינה עולה בקנה אחד עם עקרון הערך השווה של כל התרבויות. ואמנם, הרדר לא הסתיר את דעתו בדבר הנחיתות של תרבויות אחרות, ובעיקר הלא אירופיות: בעוד הסלאבים רק עוררו את רחמיו, מפני שחסרו את יכולת הלחימה של הגרמנים, הוא סבר שאת אפריקה מוטב היה לו הטבע לא היה בורא כלל. היפנים ועוד יותר מהם הסינים, שוולטר שיבח את תרומתם למדע, לא עוררו את התפעלותו בגלל חסרונות גופניים שונים שהוא ייחס להם. גם היהודים, כבשים כנועות, לא דיברו אל לבו בגלל הפסיביות המפורסמת שלהם. אין אצלו מלה אחת של הערכה לתרבותם.

לבסוף, כמה מלים על ברק. גם סביבו נוצר מיתוס מושרש, הרואה בו לוחם חופש אנטי-אימפריאליסטי. נכון שברק הגן על האירים הקתולים ועל היהודים מפני הממשל הקולוניאלי

